

**NDZAWULO YA DYONDZO YA LE GAUTENG
XITHIFIKETI XA XIKAMBELO XA LE HENHLA**

**OCTOBER / NOVEMBER 2005
OKTOBER / NOVEMBER 2005**

**XITSONGA XA RIRIMI RO SUNGULA
NHLAWULO WA LE XIKARHI
(Papila Ro Sungula)**

TIMAKISI: 75

NKARHI: 2 WA TIAWARA

SWITSUNDZUXO:

- Phepha leri ri na swiyenge swinharhu: A, B na C.
 - Hlamula swivutiso hinkwaswo.
 - Tirhisa tinomboro leti ti nga tirhiswa eka papila leri.
 - Tirhisa Xitsonga lexi ringanisiweke.
 - U nga manyanisi tinhlamulo ta wena, tlula layini loko u hetile ku hlamula xivutiso hinkwaxo.
-
-

XIYENGE XA A

XIKAMBELA-NTWISISO

XIVUTISO XA 1

- 1 Hlaya ndzimana leyi landzelaka ivi u hlamula swivutiso leswi nga ta yi landzela hi vukheta:

Movha wun'wana a wu ri karhi wu tsutsuma hi rivilo wu kongomile etlhelu ra vuxa. Muchayeri wa wona a a chayela a ri karhi a cingela endzhaku onge u hlongola hi tinsulavoya. Loko se wu ri kule ni lomu a ku fuma vahlayisi va nawu ni ku rhula, wu tshikile gondzo ra xikontir wu teka lera maribye. Wu tsutsumile wu handzula swihlahla wu ngirimela minkova wu kongomile etikweni ra le xihundleni. Eswitulwini swa le ndzhaku a ku songanile Kwame Nkrumah onge i nhlarhu loko ya ha ku mita mpfundla.

Movha wu fikile wu n'wi chicha emutini wun'wana kwala tikweni leri. Nhloko ya muti lowu a a ri xaka ra N'wa-Njomboti hi ku hlangana ka tinyimba ta swivongo. Laha u tshamile vhiki hinkwaro a ri karhi a hlaya mapapila ya mahungu ni ku yingisela xiya-ni-moya loko xi hlaya mahungu. A a nga famba-fambi naswona se a a tidyondzisile ku miyela hi ku chava ku thumbiwa hi tinhlori ta mfumo. Emahelweni ya vhiki, Mabutho u lerile a famba kambe a nga yanga ekaya.

Hambileswi a a nga lwangi na vatswari va yena, Mabutho a a nga ha swi tsakeli ku ya ekaya. Mhaka yikulu a a chava ku khomiwa ni ku khunguvanyeka loko a ehleketa ku ya hlangana ni tata wa yena a n'wi hlamusela leswi swi nga n'wi susa eXihlobyeni lexo rhandza hi tinyoxi leti a ti ya ti ya tswonga mati ya vutlhari hinkwabyo. Mabutho a a rhandza tata wa yena hi rirhandzu ra vun'wana eka mutswari kambe a va hambanela ekule hi swikolo swa mavonele ya vutomi bya laha mbangwini.

Hi ku vona ka Mabutho, Makolo a yi ri hosi ya xikhale leyi nga salela endzhaku hi ntshambuluko wa vutomi bya namuntlha. Xioxa-nyama, hlonga ra mfumo wa Valungu leri va pfumelelaka va ri hudula-hudula hi nhompfu ni ku endla leswi tsakisaka ni ku pfuna vona ntsena. Mhaka leyi, kun'we ni ku chava ku hlangana ni vahlayisi va nawu, hi swona leswi nga endla Mabutho a nga ha lavi ku tlhelela ekaya.

Ekaya tikhwela-khwela ni vaendzi vo ka va nga tiveki a va boxile ndlela va lava Mabutho. Va hlakatile muti wa Mudyaxihi ni miganga ya le kusuhani kambe Mabutho a nga kumekangi. A a cerile nkele e enghena. Leswi Makolo a a i mutirhela-mfumo wa le xihundleni ... nhlori, u va tshembisile ku n'wi hundzisela eka vona loko a tshika a n'wi kumile. A a lava leswaku va ya n'wi oloxa a ta tshika ku hamba a dyela etindyelweni ta tihosi Ku tienghenisa etimhakeni ta swa mbango.

Siku rin'wana evhikini ra vumbirhi swikwembu swa ka Makolo swi xupukeriwile hi n'wana wa swona a ya wela enon'wini wa nghala ... mutshinyi wa swifa-khole. Nghala yi dlodlile na yena yi n'wi khomile hi nomo yi ya n'wi tshika elawini ra majaha. U hetile n'hwetile a ri karhi a thaga ni ku dzabela lava nga wela endzhaku ka yena. A a fubarherile makala ya xitiko hi swandla, kambe hambi leswi a a vuvumela swo hisa ni marhambu. Mabutho a anga pfumeri ku hambuka eka leswi a a kholwa swona. Va n'wi chuchile va tlhela va n'wi tsundzuxa leswaku a nga ha engeti a kombetela mfumo hi iintihlo ra ndzhukano.

Mabutho u Hanganisiwile hi vadyondzikulobye, vandyangu kun'we ni malandza ya tata wakwe. Vadyondzikulobye va n'wi amukerile hi tinsimu leti a va ku i ta nchucheko, ni swivuri leswi a swi kombile ehenhla ... xihlambanyo xa vun'we eku lweleni ka nchucheko. Va n'wi khandziyisile movha va n'wiyisa ekaya laha va nga fika va endla xinkhubyani ekerekeni. Xinkhubyani xa kona a xi tekangi ni mune wa tiawara hi ku chava ku koka mahlo ya tinhlori.

Yi huma eka "Hi ya kwihi" ya M.J. Maluleke

SWIVUTISO

- 1.1 Xana Mabutho u tshame nkarhi wo tani hi kwihi laha movha wu nga n'wi chicha kona? Tsala nhlamulo ya wena hi xivulwa. (2)
- 1.2 Tsala swilo swimbirhi leswi Mabutho a a swi endla emutini lowu a nga chichiwa eka wona hi movha. (2)
- 1.3 Xana vito rin'wana ra Mabutho i mani? (1)
- 1.4 Xana tata wa Mabutho a a tshama kwihi? (1)
- 1.5 Xana Mabutho u vuye a khomiwa hi maphorisa endzhaku ka nkarhi wo tani hi kwihi? Tsala nhlamulo ya wena hi xivulwa. (2)
- 1.6 Xana Mabutho u tshamile nkarhi wo tani hi kwihi ejele? (2)
- 1.7 Tshaha rito leri kombaka leswaku tata wa Mabutho a a ri na vanhu lava a va fumaka. (1)
- 1.8 Xana tinhlori, Ku vuriwa yini eka ndzimana leyi? (1)

- 1.9 Tsala “HI SWONA” kumbe “A HI SWONA” u ri karhi u seketela nhlamulo ya wena hi ku tshaha endzimaneni leyi: (2)
- 1.9.1 Movha lowu a wu layichile Mabutho a wu nonoka swinene. (2)
- 1.9.2 Mabutho a a vengata tata wa yena hikuva a a n’wi khomisa. (2)
- 1.9.3 Makolo a a fuma valungu hikuva a va kombela eka yena loko va lava ku khoma munhu. (2)
- 1.9.4 Mabutho u amukeriwile hi tinsimu ta mucato loko a vuya ekaya. (2)
- 1.9.5 Mabutho u sukile eka vona hikuva a a lwile ni tata wakwe. (2)
- 1.10 Tsala swilo swimbirhi leswi a swi lava Mabutho nkarhi lowu a a tumberile. (2)
- 1.11 Nyika ndzimana leyi nhloko-mhaka. (1)
- [25]**

NTSENGO WA XIYENGE XA A: [25]

XIYENGE XA B

NKOMISO

XIVUTISO XA 2

- 2.1 Hlaya ndzimana leyi landelaka ivi u tsala nkomiso wa yona hikwalomu ka mintila ya tsevu kumbe marito ya 120.

Ndzi ririle nsati wa mina loyi a ndzi n’wi rhandza swinene, Ma-Dhlamini. Kute hi 1953, ndzi ya kumana na Muphiphirosi wun’wana a nga hetelela hi ku ndzi komba swa rivala n’wananga. Loko u vona ndzi te goo, se swi lo tsandza swa ku hanya. A ndzi dyi swakudya, kambe ndzi dya mbilu hi masiku hinkwawo. Na loko ndzo pfuka ndzi file swi nga ku hlamarisi hikuva a ndza ha ri munhu wa nchumu. Ndzo va xihlekiso. Ndzo va loyi wa ku soriwa ntse na ndzi dya nhlomulo na mbitsi Mugwena.

Ndzi n’witekile hi tinfanelo nsati loyi, kambe mahanyelo a a nga ri na wona. A a sasekile ku tlula mpimo. A a ri mbhurhi ya mati. Tani hi laha mi swi tivaku hakona, kuwa ro tshwuka ri na xivungu endzeni. Valungu va mina va n’wi tsakerile swinene, va n’wi hlayisa ku fana na Ma-Dhlamini. Kambe o na swi pfuketana o vula leswaku a nga ha lavi ku tirha, u lava yindlu elokhexini. Hinkwaswo ndzi swi endlile ndzi n’wi kumela yindlu eSofaya. Hi tshamisa kona ku kondza hi nyikiwa xihlangi xa mufana. Ndzi xi thye vito ra Mahlori. Endzhaku hi ta nyikiwa xifanyetana xin’wana kambe; ndzi ku i Nyiko. A tlhandlamiwa hi xinhwanyetana; ndzi xi thye vito ra Khanyisa, vito ra manana.

Hinkwaswo a swa ha ri swinene, kambe swi ta onhaka loko se a sungula ku xavisa mabyalwa laha mutini. Vavanuna va tshama va phophana, ku tshama ku ri mphephesamphesa ntse na. Ndza swi landzula leswaku a ndzi swi tsakeli leswi swo xavisa mabyalwa kambe hi nga twanani. Whiwhiwhi, ku ya nghena nxangu ya switokofele. Naswona ndzi ala kambe a nga pfumeli ku hambana na swona; a tiendlela hi ku rhandza.

Vakhale loko va te: nhlampfi i ya manghena a va t̥yisile. Ndzi endlile hi matimba ku ringeta ku hundzuluxa vutomi bya nsati loyi kambe swi tsandza. Va-Matanato valava ndzi va vitanile va ta ringeta ku tshinya na ku kombisa tindlela kambe swi nga twiwi. Siku rin'wana ku yiwa eswitokofeleni ku nga vuyiwi, kumbe ku ya vuyiwa loko tihuku ti chika. Hinkwaswo ndzi swi languta hi mahlo. Mbilu ya mina a yi ri ka vana ntsena. Ndzi anakanya leswaku ndzi tikumele maxaka kasi ndzo tixisa.

Yi tshahiwiwe eka "Xikumakumani" xa A.D. Mahatlane

NTSENGO WA XIYENGE XA B: [10]

XIYENGE XA C

RIRIMI

XIVUTIXO XA 3

- 3.1 Hlaya ndzimana leyi landzelaka kutani u tirhisa yona ku hlamula swivutiso leswi nga ta yi landzela.

"Ndzi vurile swona, hi awara ya nkombo ekhefini ya mina," ku hlamula Japi hi ku tinyungubyisa hi bindzu ra yena. Kutani Olivia a huma emovheni, a famba hi ku tivamba-vamba ni ku sikinindhela ehansi hi swirhendze. Leswi a swi nyanyisiwa hi mahlo ya vanhwanakulobye lava a va ri karhi va tihundzela hi xitarata.

Japi a ba bele a hundzuluxa movha a wu komba ndlela yo ya ekaya. Ekaya u komberile Russia leswaku a ya n'wi pfalela mabindzu ya yena ni madyambu. Russia a nga nonohanga, u pfumerile kambe a n'wi nyika xitsundzuxo lexi: "U mzala wamina, Swa fanela leswaku ndzi ku tsundzuxa switsundzuxo swin'wana hi tlhelo ra vutomi. Wanuna loyi a rhangisaka wansati emahlweni ka mali ni maxaka, u tirhambela mhango. Wansati, hambi a nga va mani kumbe mani, i nchumu wo hetelela ku wu rhangisa emahlweni. A ndzi vuli leswaku u nga tshembhi wansati. N'wi tshembhe ku fika laha xandla xi helelaka kona. Mzala, tsundzuka marito lawa, u ta hanya vutomi byo pfumala nhlomulo ni ku getsela ka meno".

10

"Malume ndzi khensa ku tsundzuxiwa. Ndzi kombela leswaku mi nga ndzi heleli mbilu, ndzi tsundzuxeni ni le ka masiku lawa ya taka. A ndzi nga rhandzi ku mi byela leswaku ndzi ya kwihi. Kambe leswi mi ndzi kombiseke leswaku mi ni vutivi ni ntokoto wa vutomi, ndzi vona swi fanerile leswaku ndzi mi byela. Ndzi lava ku endzela ntombhi yin'wana ni madyambu."

"Swa twala mzala. Sweswi u jaha, u kurile, loko u kumbuka ku teka a swi hlamarisi. Kambe tsundzuka leswaku loko u famba kumbe u endzela nhwana wa wena, ndzi tivise hikuva masiku lawa tiko xi yime hi milenge, furha ra munhu i bindzu".

20

Endzhaku ka ku kwinyiwa hi malume wa yena, Japi u kongomile ekhefini ku ya hetisa ntirho wa ti-oda. Loko a ri karhi a endla ti-oda leti a a tsundzuka siku leri a nga gadza ti-oda ta khefi ya le Section B1. U hetile ntirho wa yena hi makume nharhu na ntsevu.

Kan'we-kan'we a ba riqingho a tivisa Russia loyi a ri egarajini leswaku wa famba. Ndzhaku a kongoma ekaya leswaku a ta hlamba nyuku wa siku leri a ri hisa swonghasi, ni ku ambala swiambalo leswi nga hava nyuku. Kutani a lela mukhegula, kambe a ngavulanga leswaku u kongomile kwihi.

Eku fikeni ka yena eS and S, xikomba-nkarhi lexi a a xi bohile vokweni ra xinene, a xi komba leswaku nkarhi i ntlhanu wa timinete ku hundzile awara ya nkombo.

30

Yi tshahiwiwe eka "Makumu ya vutomi byebyo" ya E. Mc. Miyeni

- 3.1 Marito lama landzelaka ma le ka nkarhi lowu nga hundza. Wena ma tsale ma ri eka nkharhi wa sweswi:
- 3.1.1 vurile (layini ya 1);
 - 3.1.2 komberile (layini ya 6);
 - 3.1.3 pfumerile (layini ya 7) 3 x 1 = (3)
 - 3.1.4 Tirhisa rito “pfumerile” ri ri eka nkarhi wa sweswi, exivulweni xo twala. (2)
- 3.2 “Ku getsela ka memo” (layini ya 13) i xivulavulelo lexi xi vulaka ku xaniseka. Wena tshaha endzimaneni leyi leswi nga ta vula leswi swi landzelaka:
- 3.2.1 ku ni makhombo yo tala etikweni/emisaveni.
 - 3.2.2 ku layiwa/tshinyiwa.
 - 3.2.3 ku komba manyunyu 3 x 2 = (6)
- 3.3 “Nyuku wa mbyana wu helela evoyeni” i xivuriso. Xana wena a wu ta xi tirhisa loko swi lo yini? (2)
- 3.4 Xana marito lama landzelaka ma pfelela eka marito wahi?
- 3.4.1 Emahlweni (layini ya 11);
 - 3.4.2 Emovheni (layini ya 2)
 - 3.4.3 Tsala hi xitalo leswaku rito “ekhefini” (layini ya 22) i xihluvi muni xa mbulavulo. 3 x 1 = (3)
- 3.5 Xana marito lama landzelaka i marhavi wahi ya riendli:
- 3.5.1 pfalela (layini ya 6);
 - 3.5.2 rhangisa (layini ya 11);
 - 3.5.3 tsundzuxiwa (layini ya 14) 3 x 1 = (3)
- 3.6 3.6.1 Vumba xivulwa eka nkarhi wa sweswi hi rito leri nga eka (3.5.2) laha henhla. (1)
- 3.6.2 Vumba nsinya wa riendli ro huma eka rhangisa kutani u vumba xivulwa eka nkarhi lowu taka. (4)
- 3.7 3.7.1 Tsala rito-fularha ra rito “tinyungubyisa (layini ya 2). (1)
- 3.7.2 Endla xivulwa hi rito leri u ri vumbeke eka 3.7.1. (2)
- 3.8 Rito “kutani” (layini ya 2) i rihlanganisi. Tsala rihlanganisi rin’we leri nga ndzimaneni leri u ri tivaka, ivi u endla xivulwa lexinene ha rona. (3)

[30]

XIVUTISO XA 4

NDZULAMISO

4.1 Lulamisa mimfungho na matsalelo lama nga hoxeka eka leswi landzelaka:

xana u swi twile ku vutisa saleleni. yini ku hlamala mashamba. veri
van'watipempe va helela ejele hi mhaka yo xaviwa le swaku va winisa swi panu
swa bolo swokarhi ku ttherisela Saleleni "heyi Tiko leri ri tele hi makha mba".

[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: [40]

NTSENGO: [75]